

Arthur Kok

De bandeloze hebzucht van het bestaan

*Vijf filosofische meditaties
over economie en ecologie*

THIJMESSAY

Uitgeverij Eburon
Utrecht 2026

Het Thijmgenootschap, vereniging voor wetenschap en levensbeschouwing, is opgericht in 1904 en draagt sinds 1947 de huidige naam, geïnspireerd op J.A. Alberdingk Thijm, literator, kunstkenner en cultuurdruager. Deze vereniging van christelijke intellectuelen zet zich in voor wetenschappelijke publicaties met een actueel, levensbeschouwelijk accent. Voor lidmaatschap zie de laatste pagina.

Bestuur Thijmgenootschap

Prof. dr. José Sanders, voorzitter

Prof. dr. Johan Graafland, vice-voorzitter

Eefje de Gelder MSc MA, secretaris

Drs. Roland E.C. van der Pluym, penningmeester

Prof. dr. Gabriël J.M. van den Brink

Drs. Maria J.Th. Martens

Annemiek M. Schilpzand MSc, LLM

ISBN 978 94 6301 600 1

Academische Uitgeverij Eburon, Utrecht

www.eburon.nl

Omslagontwerp: Textcetera

Op de omslag: Jheronimus Bosch, De tuin der lusten (1480-1490), detail, Prado, Madrid

© 2026 A. Kok / Thijmgenootschap. Alle rechten voorbehouden.

Niets uit deze uitgave mag worden veeleenvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of op enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de rechthebbenden. Tekst- en datamining van (delen van) deze uitgave is uitdrukkelijk niet toegestaan.

All rights are reserved, including those for text and data mining, AI training and similar technologies.

Inhoud

Proloog	11
Eerste meditatie: Waarde en behoefte	19
Tweede meditatie: Individualiteit en individualisme	51
Derde meditatie: De zintuigen en het lichaam	77
Vierde meditatie: Ecologisch zelfbewustzijn	123
Vijfde meditatie: Gemeenschap	159
Epiloog	207
Noten	213
Over de auteur	221

Proloog

ECONOMIE

Het begint met een vraag. Of eerder een verzuchting. Waarom lijkt het soms alsof over alle mooie plannen en ideeën, alle fantasieën en ambities, alle hoop en vrees in dit leven, uiteindelijk beslist wordt door de toepassing van maar één criterium? Noem het de harde economische realiteit, de financiële haalbaarheid of de ijzeren wet van vraag en aanbod. Van alle tegenstand die ik in mijn leven tot dusver ervaren heb, lijkt het alsof de economische de sterkste is.

Als andere mensen het niet met mij eens zijn, of iets anders willen dan ik, heb ik allerlei fraaie middelen ter beschikking om met hen in gesprek te gaan, hen te overtuigen of op inhoudelijke gronden mijn ideeën bij te stellen. Maar als het om de economie gaat, dan is dat allemaal tevergeefs. Hoe vaak heb ik niet gehoord, men zou een voorstel dolgraag honoreren, maar de huidige economische situatie laat dit niet toe. Hoe vaak heb ik zelf niet moeten constateren, mijn innerlijke wensen niet te kunnen vervullen, omdat mij daartoe de middelen ontbraken.

Niemand die het niet wil, niemand die ervoor verantwoordelijk is dat het niet kan, niemand die iets doet of gedaan heeft om het te voorkomen. En toch is het onmogelijk. Iedereen is vóór, gezamenlijk staan we te juichen voor dit plan, voor die mooiere en betere wereld, maar het blijkt *economisch* niet te kunnen. Erger nog, ook het omgekeerde is waar. Plannen zonder enige rechtvaardige of redelijke grondslag kunnen economisch gezien volkomen haalbaar zijn.

Economie vermengt zich daarom ook graag met andere zaken, zoals politiek. Het loont bepaalde politieke keuzes als economisch noodzakelijk te framen. Of andersom, uit

economische noodzaak gemaakte beslissingen als zelfstandige keuzes voor te stellen. De economie is zo niet alleen een politieke kwestie. De politiek is ook een economische kwestie. De economie hult zich graag in de gestalte van iets anders. Ze is betovering – ongrijpbaar en overal tegelijk.

Aan dit principe lijkt niemand te kunnen ontsnappen. Economie is niet alleen van belang voor ondernemers, ceo's, bankiers, financieel specialisten en professionele economen. Ze geldt evenzogoed voor leraren, activisten, wetenschappers, hulpverleners, kunstenaars, journalisten, ambtenaren, schoonmakers, projectontwikkelaars, pakketbezorgers, politici, maar ook de werklozen, kinderen, vluchtelingen, et cetera, et cetera. Economie bemoeit zich met alles, raakt aan alles en gaat over alles. Ongevraagd en vaak grensoverschrijdend.

Betekent dat ook dat alles economie is? Dat het economisch principe als een absoluut heerser de scepter over de wereld zwaait? Mijn indruk is dat – nog los van hoe deze vraag beantwoord moet worden – dit door velen als een onwenselijke situatie wordt gezien. Een veelgehoorde klacht, althans in mijn omgeving, is dat bij zaken die eigenlijk politiek, sociaal of ethisch van aard gevonden worden, het economische perspectief te vaak prevaleert. Dit gaat ten koste van 'andere waarden'. De werkelijkheid wordt gereduceerd tot een economisch perspectief.

Ik merk dat ik de discussies hierover relevant vind, maar ook moeilijk. Het gaat over grenzen aan economische groei, een ander economisch model, of nog liever een model waarin ook maatschappelijke, ethische en ecologische waarden een plek krijgen. Daarbij krijgen de bestaande economische structuren labels wisselend van 'harde realiteit' tot 'pure ideologie' en alles daar tussenin.

Wat ik moeilijk vind aan die discussies is dat er steeds al een soort helderheid verondersteld lijkt over wat economie is, terwijl die helderheid tegelijkertijd wordt betwist. Zelfs geharde economen haasten zich te benadrukken dat niet

alles economie is. Alsof bij voorbaat al beslist is, dat de economie, hoe machtig en alomtegenwoordig ook, in elk geval *begrensd* kan worden – de vraag is alleen hoe.

Misschien een hele onnozele vraag van mijn kant, maar als ik er niet voor kan kiezen *of* de economie zich als een noodzakelijke, onoverwinnelijke kracht in mijn leven manifesteert, hoezo heb ik dan wel de keuze om te bepalen *in hoeverre* de economie dat doet? Is de economie een zaak die ik met handen of gedachten kan omsluiten? Kan ik over de economie spreken als iets, als een omsloten ding, waarvan ik *weet* wat het is? Wat pretendeer ik eigenlijk als ik probeer iets ‘in economische termen’ te begrijpen?

Het lijkt me evident dat de vraag wanneer en onder welke voorwaarden iets ‘economisch’ genoemd mag worden, aan een kritisch onderzoek onderworpen moet worden. Maar is het niet voorbarig te veronderstellen dat die vraag een helder en welomlijnd antwoord heeft?

Misschien heeft de economie zelf wel meer betekenis dan ik me ooit zou kunnen voorstellen. Misschien is de werkelijke kwaal van deze tijd niet de reductie *tot* economie, maar de reductionistische opvatting *over* economie. Ik weet het niet. Het enige dat ik weet is dat er iets is dat zich op allerlei manieren in mijn leven voordoet, zich ongevraagd aan mij opdringt; en dat ik geleerd heb dit *economie* te noemen.

MEDITATIE

Dit essay bestaat uit vijf filosofische meditatiegewijde aan deze vraag naar het wezen van de economie. Meditatie komt van het Latijnse *meditatio*, dat ‘overwegen’ betekent. Het is een tekstvorm die ik het beste kan omschrijven als een in proza georganiseerde zoektocht van het denken. Een zoektocht naar het wezen en de waarheid. Deze vijf meditatievormen een samenhangend geheel en ontwikkelen zich in onderling verband, als opeenvolgende stappen in een gedachtegang.

De beroemdste filosofische meditatie is waarschijnlijk René Descartes' *Meditaties over de eerste filosofie* uit 1641. Hierin komt hij tot de bekende constatering 'ik denk, dus ik besta'. Maar ook het leerdicht van Parmenides, een van de oudste ons bekende filosofische teksten, gedateerd in het oude Griekenland rond de eerste helft van de vijfde eeuw voor Christus, laat zich verstaan als een filosofische meditatie. Daarin beschrijft Parmenides hoe hij in een paardenspan mee op reis wordt genomen door een godin die hem de waarheid toont.

Wat een filosofische meditatie kenmerkt is dat waarheidsvinding het doel is, maar dat dit doel en die waarheid aan het begin nog niet is bereikt. En het is ook niet duidelijk hoe die waarheid bereikt kan worden. Anders dan bij een wetenschappelijke verhandeling is er geen methode van onderzoek. De gedachtevorming is speculatief, vrij en exploratief. Vorm volgt inhoud, wordt weleens gezegd. Dat maakt de filosofische meditatie bij uitstek geschikt om nieuwe mogelijkheden te verkennen.

Maar anders dan een essay – in de oorspronkelijke betekenis die de Franse filosoof en schrijver Michel de Montaigne (1533-1592) eraan gaf – is het geen persoonlijke beschouwing. Het gaat om waarheidsvinding. Niet mijn waarheid. Dé waarheid. Die hoeft niet makkelijk of eenduidig te zijn. Een zoektocht kan mislukken, maar het proberen (*essayer*) is geen doel op zich. Zoeken zonder de bedoeling iets te vinden, is niet geloofwaardig. Ik heb de waarheid niet, maar ik zou haar wel graag bezitten.

En anders dan een meditatie in de zin van een mantra of spirituele contemplatie, is de filosofische meditatie intellectueel georiënteerd. Hoewel geleid door een diep innerlijk waarheidsverlangen is de blik niet naar binnen maar naar buiten toe gericht. Hier ontvouwt zich een eigen logica. Niet puur verstandelijk, niet louter gevoelsmatig, niet persoonlijk, niet onpersoonlijk, niet subjectief, niet objectief – maar *reflectief*. Het denken als spiegel van de werkelijkheid.

Eigenlijk is de filosofische meditatie een soort reisverslag. Geen exposé van de waarheid, maar een beschrijving van de weg ernaartoe. Eerder meanderend dan een recht pad, maar wel met een uitgesproken doel voor ogen. Ik wil iets ontdekken. Het doel is waarheid. Ook al weet ik niet wat die is en waar ik die kan vinden.

Deze vorm leent zich niet voor lichtzinnigheid. De eis aan het denken is om tot de kern te gaan. Doorwrocht te zijn. Radicaal ook. Daarbij, de filosofische meditatie vertrekt principieel vanuit een gemis – het gevoel dat er iets ontbreekt, dat er een blinde vlek is, iets onbekends. Er is iets wat ik niet zie, terwijl ik alles kan zien wat er te zien valt. Waarheid is wat mij voorheen ontgaan is.

HACHELIJKE ONDERNEMING

Waarom moet het wezen van de economie opnieuw onderzocht worden?

Mijn overtuiging is dat met name de huidige ecologische crisis aanleiding geeft om opnieuw na te denken over het fundament. Klimaatverandering, het verlies van biodiversiteit en de rol van de mens daarin zijn onbedoelde en onbedachte gevolgen die erop wijzen dat het bestaande denken over de economie op fundamenteel niveau iets mist. Niet per se iets dat onderweg is kwijtgeraakt, maar mogelijk iets nieuws. Iets wat voorheen nog niet zichtbaar was.

In die zin toont de huidige ecologische crisis niet alleen de morele noodzaak om het wezen van de economie opnieuw te onderzoeken, maar ontsluit ze ook de mogelijkheid daartoe. Precies de crisis toont aan dat er iets ongezien is gebleven. Het wereldgebeuren doet zijn werk, de natuur toont haar gezicht. Het is aan de mens dit te verstaan en er de juiste interpretatie aan te geven. Daaraan wil ik bijdragen.

Mijn grondidee is dat wat zich hier openbaart te maken heeft met de zintuigen en het lichaam. De ervaring van de verbondenheid met een levend aardesysteem, als een

relatie van afhankelijkheid en verantwoordelijkheid, zorgt niet alleen voor een graduele uitbreiding van bijvoorbeeld ethische en juridische rechten en plichten ten aanzien van niet-mensen. Ze werpt fundamenteel nieuw licht op wat het betekent om een lichamelijk en zintuiglijk wezen te zijn. En precies omdat de economie zich uiteindelijk fundeert in de menselijke behoefte, die ook zinnelijk en lichamelijk is, ligt hier de mogelijkheid tot een dieper inzicht in haar wezen.

Ik weet nog niet precies wat dat inzicht inhoudt. Maar ik heb een vermoeden over de richting. Mijn gevoel is dat het moderne individu niet opgegeven hoeft te worden, maar met andere ogen bekeken; dat de ecologische crisis niet vraagt om minder individualiteit, maar om een dieper begrip ervan. Niet om het individu te begrenzen, maar om te begrijpen wat het individu werkelijk is. Want misschien is het probleem niet dat de moderne economie het individu een centrale plaats toebedeelt, maar dat het liberale economische denken zijn eigen meest innerlijke veronderstelling – wat is een individu? – nooit adequaat heeft begrepen. Dit essay is dan een poging om die vraag naar het economische individu hernieuwd te stellen.

Het is natuurlijk pure ijdelheid dat ik meen de moeilijke taak, dit nieuwe inzicht bloot te leggen, op me te kunnen nemen. Maar het is de eerlijkste omschrijving van wat ik mij heb voorgenomen. Minstens zo onbezonnen is dat ik mijzelf tijdens het schrijven voor ogen heb gesteld, iets fundamenteel nieuws te zeggen over economie in relatie tot ecologie. Alsof er niet jaarlijks talloze nieuwe economische visies gelanceerd worden door mensen die over het algemeen zeer erudiet en ter zake kundig zijn. Maar wie weet kan dit essay functioneren als een werkplaats voor de geest – een ruimte waarin gedachten gevormd en getest worden, niet als voltooide producten maar als pogingen om iets te begrijpen dat nog niet helder is.

Misschien is het ook eerder wanhoop dan daadkracht. Een idiote poging van mij om iets te stellen tegenover de

radeloosheid die de huidige wereldtoestand oproept. Om de onbeheersbaarheid en het geweld, het verlies van leven en het verlies van toekomst dragelijk te houden. Om mijn vak, de filosofie, het gebied waarop ik daadwerkelijk enige vorm van bekwaamheid bezit, in te zetten om de blik op de toekomst te kunnen blijven richten. Om te midden van deze apocalyptische taferelen iets nieuws te ontdekken en de hoop op de mogelijkheid van regeneratie niet te verliezen.

Welnu, laat deze ontboezeming niet het laatste woord zijn, maar het eerste! Ik zou dit werkje nooit hebben voor-gelegd als ik niet denk dat ik inderdaad iets ontdekt heb. Zelfs wie van nature niet nieuwsgierig is zal bij zoveel stoutmoedigheid staan te trappen van ongeduld – al is het maar om mijn ongelijk te bewijzen. Ik zal niet langer treuzelen. Aan de slag om het mysterie ‘economie’ te ont-raadselen. *Aperire aenigma!*

Eerste meditatie: Waarde en behoefte

HOMO ECONOMICUS

Wat ik voor ogen heb is een herbezinning op het wezen van de economie. In het licht van de grootste historische gebeurtenis waarmee ik, als mens en aardebewoner, op dit moment geconfronteerd wordt: de ecologische crisis. De opwarming van de aarde, de uitputting van grondstoffen en het verlies van biodiversiteit. Enorme wereldwijde kwesties die ik qua omvang en impact nauwelijks kan bevatten. Ze staan bovendien niet tegenover de armoedeproblematiek, bestaansonzekerheid en huidige geopolitieke spanningen. Ze liggen in het verlengde ervan.

Het menselijk economisch handelen speelt hierin een rol. Niet per se in positieve zin. De cirkel van kapitaal, productie en consumptie is gericht op groei en exploitatie. De *homo economicus* – letterlijk ‘de economische mens’ – is tegenwoordig een verwijtende term. Ze verwijst naar een wezen dat opportuun en calculerend handelt in dienst van het welbegrepen eigenbelang. De mens als rationeel wezen, gericht op winstmaximalisatie. Welvaart is materieel welbevinden.

Laat ik vooraf één ding helder stellen. Wanneer ik in dit essay spreek over ‘de economie’, bedoel ik daarmee het economisch liberalisme zoals dat de afgelopen twee eeuwen dominant is geworden in de Westerse wereld en zich vandaag de dag mondiaal heeft verspreid. Een liberalisme dat individuele vrijheid en marktwerking centraal stelt.

Dat ook veel economen kritiek hebben op deze liberale benadering en dat er binnen de economische wetenschap volop discussie is over alternatieven – van gedragseconomie tot donuteconomie, van postgroei tot circulaire economie – neem ik wel degelijk serieus. Maar mijn vraag